

Mapy archeologiczne w ATLASIE HISTORYCZNYM POLSKI, Warszawa 1967, PPWK, 54 tabl. + 31 s. tekstu objaśniającego (red. W. Czapliński i T. Ładogórski)

Po raz pierwszy w *Atlasie historycznym Polski* umieszczono mapki poświęcone pradziejom naszych ziem¹. Autorem ich jest prof. R. Jamka, uprawiający od dawna problematykę kartograficzną². Dwie mapki w podziałce 1 : 6 M poświęcono *Ziemiom polskim w starszej epoce kamienia* i *Kulturom młodszej epoki kamienia na obszarze Polski*. W podziałce 1 : 5 M przedstawiono *Polskę w początkach epoki żelaza* oraz *Polskę w okresie późnorzymskim*. Ponadto każda z mapek została zaopatrzona uzupełniającym kartonem. Są to kolejno *Znaleziska jaskiniowe w starszej epoce kamienia w okolicy Ojcowa* (1 : 200 000), *Neolityczne ośrodki produkcji górniczej w Polsce pd.* (1 : 5 M), *schematyczny plan prastawiańskiej osady obronnej Biskupin* (1 : 3333) i *Ośrodki produkcji przemysłowej w Polsce w okresie od 1—500 r.* (1 : 5 mln).

Wszystkie mapy mają naniesioną siatkę geograficzną (oprócz ostatniego kartonu) oraz schematyczną sieć rzeczną. Rysunek linii brzegowej Bałtyku uwidacznia zasze tam zmiany.

Wymienione mapy są typowymi archeologicznymi mapami monograficznymi³, na których zakreśkowaniem lub założeniem barwami odpowiednich terenów oraz lokalizacją punktową ważniejszych stanowisk ukazano rozmieszczenie poszczególnych zjawisk kulturowych w obrębie wybranych przez autora epok (tabl. 1 I—IV) i okresów (tabl. 2 I, III, IV).

Podstawowym niedostatkim wszystkich tablic jest źle pojęta przez wydawnictwo oszczędność miejsca, która spowodowała, że wszystkie cztery podstawowe mapy okrajane są przez wprowadzone w obręb ramki napisy tytułowe, objaśnienia oraz kartony. Z powodu tej niezrozumiałej oszczędności żadna z archeologicznych map w *Atlasie historycznym Polski* nie obejmuje całości ziem dzisiejszej Polski. Z zasady braki obejmują teren woj. białostockiego. Największe obcięcie wykazuje mapa III na tabl. 1, na której z całego obszaru woj. białostockiego pozostał jedynie południowy skrawek dzisiejszego powiatu Siemiatycze. Mapki (tabl. 1 I i 1 III) obcięte mają również znaczne części wybrzeża Bałtyku, pierwsza od mniej więcej Niechorza po Łebę, druga od Dziwnowa po Puck. Zasada nadmiernej oszczędności miej-

¹ W innych krajach już dawno wprowadzono, nawet do mniejszych atlasów historycznych mapy archeologiczne wybranych przekrojów czasowych, por. np. pierwsze karty w *Atlas Istorii SSSR*, cz. 1, Moskwa 1955.

² Por. m. in. R. J a m k a, *Osadnictwo kultury łużyckiej epoki halsztackiej na Śląsku w świetle metody izarytmicznej*, „Światowit”, t. 20: 1948—1949, s. 319—326; tenże, *Osadnictwo grodowe na Śląsku w świetle metody izarytmicznej*, „Slavia Antiqua”, t. 8: 1961, s. 125—155; tenże, *Słowianie w pierwszej połowie pierwszego tysiąclecia* (mapa, podz.: 1:1 000 000), PPWK, Warszawa 1964; tenże, *Próba przedstawienia gęstości zaludnienia kultury łużyckiej na terytorium Śląska środkowego*, „Światowit”, t. 24: 1962, s. 35—71.

³ Por. W. A n t o n i e w i c z, *O Polskim Atlasie Archeologicznym*, „Archeol. Pol.”, t. 2: 1958, s. 155—208.

sca widoczna jest i na innych mapach *Atlasu*, gdzie mimo że obraz mapy nie jest założony kartonami, całość aktualnych w różnych czasach granic Polski nie mieści się w ramach map (tabl. 19, 36, 47 I, 48 I i in).

Mapa *Ziemie polskie w starszej epoce kamiennej* przedstawia obszary objęte osadnictwem paleolitycznym (bez późnego paleolitu — J.G.) oraz najważniejsze stanowiska tej epoki na tle kolejnych zasięgów zlodowaceń. Szkoda, że na kartonie uzupełniającym (tabl. 1 II) nie wpisano nazw jaskiń podojcowskich.

Mapa *Kultury młodszej epoki kamienia na obszarze Polski* przedstawia zasięgi kultur południowych, kultur „typu północnoeuropejskiego”, kultur „północno-wschodniej Europy” oraz — kultury pucharów dzwonowatych i lokalizację najważniejszych stanowisk neolitycznych. Mapkę uzupełnia karton IV, na którym zestawiono neolityczne kopalnie kamieni. Niestety mapa, ze względu na konieczność przedstawienia na jednym rysunku całej epoki, charakteryzującej się prawdziwą mozaiką kulturową, jest mało informacyjna⁴. Sprawa jest jeszcze jasna w odniesieniu do kultur południowych, choć wydaje się, że zbyt uogólniono ich zasięg. Natomiast co do pozostałych dwóch wielkich zespołów kulturowych — ze względu na konieczność zastosowania na mapie daleko idącej generalizacji zjawisk i zasięgów — naprawdę trudno zorientować się o jakie kultury w obu wypadkach autorowi chodzi (np. w którym umieszczone są kultury z cyklu ceramiki sznurowej?). Mimo zapowiedzi redakcji, że wszystkie znaki i barwy objaśniane są przy każdej mapie, zastosowane tu uogólnienia wymagają dokładniejszej legendy. Również umieszczone poza tablicami wyjaśnienia nie zastępują potrzebnych w tym wypadku brakujących informacji.

Mapa *Polska w początkach epoki żelaza (700—300 r. p.n.e.)* zawiera obszar zajęty przez prasłowiańską kulturę łużycką oraz jej najbliższych sąsiadów — Celtów, Traków, Scytów i Bałtów⁵. Na tle zasięgu kultury łużyckiej przedstawiono obszar zajęty w starszym okresie halstańskim przez wschodniopomorską grupę kultury łużyckiej oraz obszar objęty jej ekspansją w młodszym okresie halstańskim (tu błąd korekty w legendzie: IV, a nie VI w.)⁶. Równocześnie ukazano główne kierunki wypraw scytyjskich⁷ oraz kierunki ekspansji celtyckiej (po części młodszej od zjawisk określonych w tytule mapy i dlatego bez zaznaczenia zajętych przez Celtów obszarów na Śląsku środkowym, Górnym i w zachodniej Małopolsce). Równocześnie ukazano tu najważniejsze stanowiska archeologiczne tego okresu.

Mapa *Polska w okresie późnorzymskim (200—400 n.e.)* przedstawia stosunki kulturowe i etniczne panujące na naszych ziemiach i w ich najbliższym sąsiedztwie w tym okresie. Na mapie wyodrębniono obszar zajęty przez zachodniosłowiańską kulturę wenedzką, z zaznaczeniem jej podziału na kulturę oksywską i przeworską, oraz kierunki jej ekspansji. Równocześnie zaznaczono kolorami najbliższych sąsiadów kultury wenedzkiej. — Germanów, Daków, Bałtów i Słowian Wschodnich. Kreskowaniem wyróżniono obszar zajęty przez plemiona Gotów i Gepidów z zazna-

⁴ W *Grosser Historischer Weltatlas*, t. 1: *Vorgeschichte und Altertum*, München 1958, dla pokonania tej trudności zagadnienia neolitu umieszczono na dwóch mapach (starszy i młodszy neolit) 2b i 3a. To samo odnosi się zresztą i do map paleolitu (1a i 1b).

⁵ Por. K. Jażdżewski, *Atlas do pradziejów Słowian*, cz. I, Łódź 1949, mapy 4—6; cz. II, s. 41—58, oraz następnie cz. I, mapa 10; cz. II, s. 73—79.

⁶ Por. z najnowszych opracowań Z. Bukowski, *Wschodni zasięg form klozowych i pomorskich*, „Archeol. Pol.”, t. 12: 1967, s. 342—379, ryc. 1 i 2.

⁷ Słusznie wskazując i na wyprawy z ziem położonych nad Cisą na Węgrzech (K. Jażdżewski, tamże, cz. II, s. 51), całkowicie pominięto np. w *Grosser Historischer Weltatlas*, mapka 6a.

czeniu szlaków ich wędrówek na południe⁸. Poza tym na mapę naniesiono różnymi sygnaturami miejscowości zanotowane w starożytnych źródłach pisanych, najważniejsze cmentarzyska z tego okresu, trasę szlaku bursztynowego oraz ważniejsze ośrodki „przemysłowe”. Tym ostatnim poświęcono dodatkowy karton ukazujący ich rozmieszczenie w Polsce południowej w okresie od 1 do 500 r. Opisywana mapa jest drugim opracowaniem kartograficznym tego okresu przez R. Jamkę, po nie odnotowanej z niezrozumiałych względów w literaturze przedmiotu, pierwszej monograficznej mapie przeglądowej (w dużej podziałce) zjawisk całego okresu rzymskiego na ziemiach Polski⁹.

Jak widać z tego krótkiego przeglądu, ilość map poświęconych historii starożytnej ziem polskich jest stanowczo za mała. Z konieczności więc mapki, poświęcone reprezentatywnym dla pradziejów całym epokom lub okresom, zostały przesycone treścią, co spowodowało ich małą przejrzystość (zwłaszcza poświęcona neolitowi, tabl. 1 III). Było to jednak nie do uniknięcia przy tak małej ilości map.

Teraz kilka słów na temat umieszczonych w *Atlasie* objaśnień pióra T. Łado-górskiego. Mapy archeologiczne R. Jamki przedstawiają stosunki kulturowe czterech wybranych przez autora okresów, bardzo ważnych dla dalszego rozwoju społeczeństw żyjących na naszych ziemiach. Nie wszystkie odcinki pradziejów mogły być na tych czterech mapach ujęte. Brak jest np. opracowania zjawisk dotyczących środkowej epoki kamienia, więc całkowicie zbędne są w objaśnieniach uwagi na jej temat, zresztą informujące błędnie, że nieliczne ślady życia mezolitycznych ludów znaleziono (jedynie!?) w jaskiniach (s. 1). Sformułowanie takie jest zapewne spowodowane koniecznością zredagowania syntetycznego, niejako encyklopedycznego tekstu objaśnień. Ta sama trudność stała się chyba przyczyną i następnego stwierdzenia. „O stałych i dużych osiedlach (kultury pucharów lejkowatych — J.G.) świadczą zachowane grobowce kamienne” (s. 3). Wydaje się jednak, że gdyby komentarz pisany był przez archeologa uniknęłoby się tego rodzaju pomyłek.

Z innych interesujących nas tu opracowań *Atlasu* należy wymienić J. Humnickiego *Słowiańszczyzna zachodnia w latach około 800—950* (1 : 5 mln), tabl. 3; *Państwo polskie za pierwszych Piastów* (1 : 5 mln), tabl. 4, oraz *Plany grodów przedlokacyjnych — Krakowa, Gniezna i Poznań w XI—XII w.* (1 : 30 000), tabl. 6 I, II, IV.

Mimo przedstawionych tu kilku dyskusyjnych uwag, które na pewno zostaną rozpatrzone przez Autora i wydawców przed przygotowaniem II wydania, druk map archeologicznych w *Atlasie historycznym Polski* był jak najbardziej celowy. Zbliży one zagadnienia pradziejów naszych ziem do szerokich kręgów czytelników (I wyd. *Atlasu*, 50 000 egz.), bez zmuszania ich do prowadzenia poszukiwań w wydawnictwach specjalistycznych¹⁰.

Jan Gurba

⁸ Ze względu na dyskusyjność uchwycenia ciągłości kulturowej tzw. kultury gocko-gepidzkiej na szlaku jej przypuszczalnej wędrówki na południe (por. J. Kmieciński, *Zagadnienia tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschodnim w okresie wczesnorzymskim*, Łódź 1962, s. 1—155) wydawałaby się niezbędną w *Objaśnieniach* notatka na ten temat.

⁹ J a m k a, *Słowianie...*

¹⁰ Por. też mapki wydane w na ogół dostępnym wydawnictwie Wielkiej Encyklopedii Powszechnej *Polska*, przedruk z 9 tomu, Warszawa 1967 (A. G a r d a w s k i, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich*, s. 20—22 i ryc. na s. 22).